

O LEKSIKOGRAFSKOM STATUSU (NE)STANDARDNIH FRAZEMA (NA HRVATSKIM I SLOVAČKIM PRIMJERIMA)¹

IZVORNI ZNANSTVENI RAD

UDK 811.163.42'373.7'374

811.162.4'373.7'374

[HTTPS://WWW.DOI.ORG/10.17234/9789533790121.08](https://www.doi.org/10.17234/9789533790121.08)

Nastavljajući se na istraživanja prevođenja (ne)standardnih frazema u književnom diskursu, rad je posvećen statusu socijalno, geografski, situacijski i/ili stilski obilježenih ustaljenih sveza riječi u temeljnim prevoditeljskim pomagalicama – frazeološkim, dijalektnim i sociolektnim te prijevodnim rječnicima hrvatskoga i slovačkoga jezika. Premda je riječ o bliskim slavenskim idiomima, a na neki način i filologijama, navedene leksikografske tradicije pokazuju (i) niz posebnosti, napose u rječničkoj obradi dijalektne frazemske građe. Općepoznato je da bezekvivalentni frazemi, kojima se u širem smislu mogu smatrati i oni koji pripadaju nestandardnim varijetetima, bivaju velikim izazovom za prevoditelje, koji njihovo denotativno značenje i sociokulturne konotacije, kao i adekvatno prijevodno rješenje, obično prvo ovjeravaju u navedenim leksikografskim i frazeografskim priručnicima. U članku je stoga posebna pozornost posvećena kvalifikatorima sociolingvističke i stilističke vrijednosti frazema u odabranim frazeološkim i prijevodnim rječnicima te njihovu tretmanu u rječnicima nestandardnih i kolokvijalnih varijeteta dvaju jezika.

Gljučne riječi: frazem; hrvatski jezik; (ne)standardni varijetet; rječnik; slovački jezik

Još krajem 1990-ih Menac (1998: 262–264) konstatira da, za razliku od obrade leksema, u hrvatskim općim i frazeološkim rječnicima načelno izostaje kvalifikacija stilističke vrijednosti frazemskih jedinica, pod kojom ona podrazumijeva stupanj njihove ekspresivnosti, pripadnost funkcionalnom stilu (poetizmi, kolokvijalizmi, žargonizmi, vulgarizmi i dr.), emocionalnu (afektivnu) obojenost (deminutivi, augmentativi, hipokoristici, pejorativi i dr.) te aksiološki sud ((ne)slaganje, (ne)odobranje). Prema njoj (*ibid.*: 264–265), takvo je stanje prije svega posljedicom neuhvatljivosti stilskih obilježja varijabilnih frazemskih struktura koja mogu biti kontekstualno i ino uvjetovana. I Barčot (2015), koja je provela analizu stilističkih kvalifikacija jedinica s arhaizmom ili historicizmom u reprezentativnom *Hrvatskom frazeološkom rječ-*

1 Rad je izložen na skupu *10th International Symposium Intercontinental Dialogue on Phraseology: The World of Plants in Phraseology and Proverbs* (20. 11. 2021., Białystok/Zagreb).

niku (2014), potvrđuje da ni danas interdisciplinarno područje stilistike frazema, kako u teorijskom pogledu tako i u leksikografskoj praksi, u hrvatskoj filologiji nije posve razvijenim. Kao primjer dobre prakse Barčot (*ibid.*) navodi ruske rječnike koji su opskrbjeni minuciozno razrađenim oznakama koje upućuju na razna stilska obilježja frazema, dok su u hrvatskoj frazeografiji takve eksplicitne kvalifikacije obično nadomještene primjerima uporabe jedinica u raznim funkcionalnim stilovima što, prema njoj, nije posve prilagođeno stranim korisnicima.

U jezikoslovnj se slovakistici još od 1970-ih navedenim problemom teorijski i analitički bavio i jedan od vodećih slovačkih frazeologa Jozef Mlacek. Polazeći od elementarnih sociolingvističkih i stilističkih dihotomija – razgovorno/književno,² obilježeno/neobilježeno i ekspresivno/neekspresivno – Mlacek (1979: 134–135) upozorava da su uz semantički aspekt upravo navedena obilježja frazema, koja praktički funkcioniraju kao indikatori njihove komunikacijske vrijednosti, presudna za njihovo primjereno korištenje u nekom kontekstu. Prema njemu (*ibid.*: 138), temeljem bilo kakve stilističke kategorizacije frazema jest upravo opreka između razgovornoga i književnoga, a na neki način i nestandardnoga i standardnoga, koja je više sociolingvističkoga, nego funkcionalnostilističkoga karaktera. Pristupajući spomenutim kategorijama kao dinamičnim procesima, a ne statičnim zadanoštim, koje mogu biti obilježene i neobilježene te se dodatno raslojavati, Mlacek zamjećuje i poseban problem – svojevrsni prijelazni tip frazema oslabiljene razgovornosti ili oslabiljene knjižskosti. Upravo u potonjem fenomenu koji proizlazi iz neprestane fluktuacije jedinica dolazi do izražaja jedan od najvećih leksikografskih izazova – određivanje pripadnosti frazema nekom od varijeteta, stilova ili registara.

Muhvić-Dimanovski (1995: 324–325) drži da su u pitanju sociolingvističke i stilističke kategorizacije frazema u različitim tipovima rječnika od ključne važnosti profil priručnika (receptijski vs. produkcijski) i korisnika (izvorni vs. neizvorni govornici). Prema njoj (*ibid.*), za korisnike koji usvajaju jezik nedvojbeno je bitna i informacija o socijalno, teritorijalno i/ili situacijski ograničenoj uporabi frazema. Šipka (2009: 67) naglašava da je potreba za pronalaženjem frazema u dvojezičnicima, a rekli bismo i u rječnicima općenito, prije svega karakteristična za korisnike višega stupnja jezičnih kompetencija, dakle, za izvorne i inojezične govornike koji se mogu samostalno služiti jednojezičnim dictionarima. Premda svaki leksikografski priručnik samim izborom građe i njezinom obradom projicira određeni tip implicitnoga korisnika, što može biti eksplicirano i u popratnim metaleksikografskim tekstovima (predgovoru i sl.), u ovom se radu analiziranim rječnicima pristupa iz perspektive jednoga specifičnog sudionika hrvatsko-slovačke komunikacije, i to onoga najzahtjevnijeg – prevoditelja (u prvom redu književnih tekstova), kojemu su uz sav razvoj tehnologije rječnici još uvijek temeljnim profesionalnim alatom. Riječ je, prema tome, o situacijama u kojima se (najčešće asimetrično bilingvalan) prevoditelj suočava s prevodenjem dijatopijski, dijastratički i/ili dijafazijski obilježenih frazema koji načelno imaju i nešto užu uporabu u izvornoj govornoj zajednici.

Ne gubeći iz vida razliku između međujezične/međuvarijetetske (sistemske) ekvivalencije³ koja je relevantna u sastavljanju rječnika i (kontekstualne) adekvatnosti u procesu

2 Mlacek (*ibid.*) u kontekstu potonje opreke spominje i moguću trihotomiju koja bi uključivala sleng.

3 Uspoređujući dijalektu sa standardnojezičnom frazeologijom, Buffa (1995) izdvaja stupnjeve ekvivalencije zastupljene i u kontrastivnim frazeološkim usporedbama dvaju ili više jezika: počev od

prevođenja, u ovom se radu uspoređuje koje i kakve informacije o sociolingvističkom i stilističkom statusu frazema dobivaju korisnici odabranih leksikografskih priručnika. Analizom su obuhvaćeni izabrani jednojezični i višejezični frazeološki rječnici, zatim rječnici slenga i razgovornoga jezika, kao i odabrani primjeri iz bogate dijalektne leksikografije, a u hrvatskom slučaju i frazeografije, te naposljetku opći dvojezičnici.

U prvom modernom slovačkom jednojezičnom frazeološkom rječniku *Malý frazeologický slovník* ([1974], 1988, [1989]) E. Smieškove kod izrazito obilježenih jedinica prije svega se rabe osnovne sociolingvističke oznake *hovor.* i *kniž.*, pri čemu je prva najčešće dodatno specificirana kvalifikatorima koji se odnose na ekspresivnost, govornikov stav i druga stilska obilježja (npr. *expr.*, *iron.*, *žart.*, *pejor.*), dok gotovo jedna trećina frazema, uključujući i tzv. međustilske, tj. one koji su karakteristični za razne diskurse i registre, nema nikakvu oznaku (Mlacek 1979: 137–139). Prema predgovoru (Smiešková 1988: 7), kao i izboru i obradi građe, rječnik je u prvom redu zamišljen kao lingvodidaktički priručnik za monolingvalne učenike. Kao što je vidljivo u primjeru dvaju frazema s fitonimskom sastavnicom navedenom pod (1),⁴ suprotno mišljenju da je zbog inherentne razgovornosti frazema u leksikografiji zalihosno korištenje pripadajuće oznake, Smiešková veliki broj jedinica eksplicitno kvalificira kao takve, pri čemu uporabu ilustrira i primjerima iz književnosti te medijskoga diskursa. Osim implicitnim korisnicima takve su informacije od posebnoga značenja upravo inojezičnim govornicima, posebice stoga što, kao što je spomenuto, usvajanje frazeologije te nestandardnih i kolokvijalnih varijeteta spada u visoke jezične, pa i kulturološke kompetencije, koje je, barem kad je riječ o klasičnom institucionalnom učenju izvan matičnoga govornog okruženja, teško steći.

- (1) **PETRŽLEN – predávat’ (strúhať) petržlen** *hovor.* (o žene, djevčati) nebyť pozývaná na zábave do tanca
 Máme penzistov toľkých, čo netancujú iba štvorylku. A dievčat – pozri, koľko ich strúha petržlen! (M. Kukučín)
rozumieť sa niečomu ako koza petržlenu *hovor. iron.* vôbec sa do niečoho nerozumieť, nemať nijaké vedomosti o niečom
 Nedudriže, lebo vidíš, nech som dobrý, dostaneš – ty sa tomu rozumieš ako koza petržlenu – a teda mlč! (J. Kalinčiak)
 (Smiešková 1988: 170)

Iz oblikovanja, uključujući i grafičku stranu, vremenski i opsegom diskrepantnih priručnika Smieškove (*ibid.*) te *Hrvatskoga frazeološkog rječnika* ([2003], 2014) Menac, Fink Arsovski i Venturina može se zaključiti da su prije svega namijenjeni širokoj monolingvalnoj publici. Autori hrvatskoga izdanja u predgovoru doduše napominju da većina jedinica

bezekvivalentnih jedinica koje svojim oblikom i značenjem u standardnom varijetetu nemaju pandana preko raznih tipova nepodudarnosti (razlike u motivaciji, slikovitosti, leksičkom sastavu te fonološkim i morfosintaktičkim obilježjima) do potpuno istovjetnih frazema u dvama varijetetima istoga jezika. Samo se posljednji, prema njemu (*ibid.*: 80), ne mogu smatrati dijalektima u pravom smislu riječi, kakvima su u prvom redu bezekvivalentni, dok su najbrojniji oni između dvaju krajeva kontinuuma.

- 4 U Oravčevu (2014) rječniku kao razgovorni frazem zabilježen je samo drugi. Zbog promjene stila života i društvenih normi prvi, koji se odnosi na djevojke koje na zabavama nisu pozvane na ples, danas se vrlo vjerojatno može smatrati zastarjelim izrazom.

pripada razgovornom jeziku, međutim, u njihovoj leksikografskoj obradi ne koriste pripadajuću oznaku, vjerojatno je smatrajući na neki način i zalihosnom. Moglo bi se reći da ovaj rječnik pretežno obuhvaća suvremeni opći razgovorni frazemski fond, a iako je riječ o teritorijalno nediferenciranoj građi, u nekim se jedinicama reflektira i dijatopijska varijabilnost koja bez kvalifikatora regionalne ograničenosti neizvornim govornicima može izmaknuti (v. 2.i.). I po pitanju stila riječ je o heterogenom materijalu, ali obilježja poput šaljivosti, ironičnosti, meliorativnosti, eufemističnosti, pejorativnosti, vulgarnosti i dr. također izostaju. U slučajevima u kojima izrazita markiranost komponente (npr. prisutnost regionalizma ili lokalizma, tabuiziranoga pojma (v. 2.ii.) i sl.) utječe na sociolingvistički i stilistički status cijele strukture, o (ne)prikladnosti uporabe frazema u raznim kontekstima korisnici ipak mogu posredno zaključiti i bez oznaka.

(2.i.) **FAJER**

dignuti / dizati fajer

dignuti / dizati galamu (viku), izgrditi / grditi *koga*

Taj dan smo se Kaučeli i ja triput opijali i trijeznili, i to joj se činilo zabavnim, a sad DIŽE FAJER. Pojma nemam, ja se nisam promijenio, a ona... (Popović)

(2.ii.) **MUDO**

imati muda <za što>

imati odvažnosti (hrabrosti) da se poduzme što rizično, iskazati hrabrost

Mali moj, – rekao je moj prijatelj – IMAO SI MUDA zaploviti u ovu avanturu.

Samim time pokazao si hrabrost i to je mnogo za početak. (Šalković) (...)

(Menac i sur. 2014: 123, 343)

Slovački je frazemski fond uključen i u dva višejezična rječnika zagrebačke frazeološke škole – *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik* (Menac i sur. 1998) i *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema* (Fink Arsovski i sur. 2006). Navedeni priručnici predstavljaju bogat izbor građe za hrvatsko-slovačke frazeološke usporedbe, a od posebne su koristi i u prevođenju, ali kao i u slučaju *Hrvatskoga frazeološkog rječnika* i u njemu izostaju sociolingvističke i stilističke odrednice koje bi olakšale adekvatnu uporabu jedinica s obzirom na profil govornika, registar, kontekst i sl. Premda je u okviru navedene škole došlo do teorijskoga promišljanja ove problematike (v. i Fink Arsovski 1986; Hrnjak 2016 i dr.), može se primijetiti da se to do sada ipak nije značajnije reflektiralo u njezinoj frazeografskoj praksi, dok je takvo što u posljednjem tipu višejezičnih frazeoloških rječnika teško i očekivati.

U posljednje vrijeme, međutim, dolazi do pomaka i u toj leksikografskoj tradiciji što potvrđuje i tematski *Rječnik animalističkih frazema* (Vidović Bolt i sur. 2017), koji je manje po broju i tipu, a više po vizualnom oblikovanju oznaka otišao korak dalje. U skladu sa suvremenim prijelazom dominantno tekstualnih generacija u one pretežno vizualne, što posebno vrijedi za tzv. generaciju Z, autorice su umjesto uvriježenih kratica koristile tri tipa ikona. Prema riječima iz predgovora (*ibid.*: 19), ikonom pogrbljenoga starca ne označavaju se arhaični frazemi, nego oni koji doduše pripadaju pasivnom fondu, ali ipak postoji mogućnost njihove revitalizacije ili pak teritorijalno ograničene jedinice (npr. *u prve kokote*; *ibid.*: 65). Ovaj kvalifikator, dakle, s jedne strane može imati sociolektno značenje,

odnosno označavati pripadnost jedinice gerijatrijskom idiomu,⁵ a s druge i dijalektnu vrijednost, točnije indicirati regionalni ili lokalni identitet (govornika). S druge strane dva emotikona upućuju na različite stupnjeve situacijske ograničenosti frazema – emotikon s prekriženim ustima odnosi se na jedinice vulgarnijega karaktera (npr. *hladiti jaja*; *ibid.*: 51), dok onaj s rukom preko usta signalizira da je riječ o izrazito neformalnom, razgovornom izrazu (npr. *dobiti po gubici*; *ibid.*: 44). Rjeđe su zabilježene i njihove kombinacije (npr. *povezani kao guščja govna*, koji nosi prvu i treću oznaku; *ibid.*: 49). Ovakvo grafičko rješenje, koje nedvojbeno dinamizira uporabu rječnika, prije svega je prilagođeno mlađim korisnicima više naviklima na ikoničke nego slovne vizualne poticaje. Riječju, riječ je o priručniku koji uz aktivni frazemski fond čuva i starije stanje za mlađe naraštaje, upućujući pritom na neke njegove stilističke i sociolingvističke aspekte.

Budući da bi opći jednojezičnici trebali sadržavati (gotovo) isključivo standardnojezične frazeme,⁶ prevoditelji se prilikom prevođenja tekstova koji uključuju neki od nestandardnih ili kolokvijalnih varijeteta, razumljivo, mogu ponajviše osloniti na rječnike dijatopijskih,⁷ dijastratičkih i dijafazijskih varijeteta. Vulić i Maresić (1998: 395–396) u analizi rječnika čakavskih i kajkavskih govora razlikuju tri tipa leksikografske obrade frazema primjenjivih i u analizi odabranoga korpusa: i) zasebne frazeološke rječnike, ii) rječnike u kojima su frazemi integrirani u leksikografski članak (u cjelini i s posebnom oznakom ili bez nje, izdvojeni unosi sa sinsematičkom riječi koja se pojavljuje samo u njima), iii) rječnike u kojima su frazemi zabilježeni samo u okviru egzemplifikacija. U analiziranom korpusu dominiraju različiti tipovi drugoga modela, a u rijetkim se primjerima pojavljuje i treći, dok je prvi samo hrvatskim specifikumom.

Jedan od eklatantnih primjera leksikografskoga sjecišta dijalek(a)ta, sociolek(a)ta i regist(a)ra, uključujući djelomice i dijakronijski aspekt, jest *Rječnik žargona splitskih mladih naraštaja* (1990) R. Vidovića, koji poput drugih rječnika toga tipa obuhvaća leksik i u manjoj mjeri frazeologiju neformalnoga urbanolekta mladih u Splitu u drugoj polovini prošloga stoljeća. U primjeru (3) pozornost plijeni dobroano skraćen leksikografski opis, koji uključuje i rezultate anketiranja ispitanika, jedne tadašnje jezične inovacije, točnije uporabe leksema *baza* (3.i.), koji se, prema Vidoviću, pojavljuje i kao sastavnica frazema (v. oprimjerenje izraza *popit(i) bazu*). Iz navedenih je primjera vidljivo da su u ovaj rječnik inkorporirani frazemi različitoga uporabnog radijusa – od općega razgovornog jezika (3.ii.1) preko splitskoga mladenačkog govora (3.i.) do narkomanskoga žargona (3.ii.2), što je, doduše i bez razrađenoga sustava pokrata, uglavnom eksplicirano.

5 Navedeni termin, koji se sve učestalije rabi u slovačkoj sociolingvistici, još nije zaživio u hrvatskom jezikoslovlju, iako su dijalektološka i druga istraživanja pretežno usmjerena na stariju populaciju. U nekim od analiziranih rječnika, poglavito dijalektnim, a u manjoj mjeri i frazeološkim, zabilježena je tendencija čuvanja i starijega, pasivnoga fonda.

6 Zastupajući taj stav, Hudeček i Mihaljević (1997: 32) postavljaju i pitanje načina uključivanja u opće rječnike frazema koji za sastavnicu imaju nestandardni leksem (npr. *špansko selo*), pri čemu je posebnim problemom njegovo pridruživanje (nad)natuknici.

7 U hrvatskom slučaju pritom treba razlikovati rječnike književnih (npr. *Rječnik kajkavskog književnog jezika*, <http://kajkavski.hr/>) i organskih lekata.

- (3.i.) **baza f** – riječ vrlo širokog semant. polja, frazeološka proteza za gotovo svaki kontekst; na moj upit »Što je *baza*?« dobio sam ove odgovore: »Baza je isto što i fora ili štos. To je misao koja, u trenutku kada je izgovorena, izaziva smijeh. Izgovara se kada se želi zabaviti društvo; npr. »Tu bazu si čuo sinoć na radiju!«« (...) »Popio si bazu« znači povjerovao si, prevario si se; »riknjavao baze za smijadu« izvaljivao baze za smijanje, R 21. 6. 1987; »nije stvar u ispit, baza je na drugoj strani« stud. Prema obavijesti mojih studenata *baza* se pojavila u govoru splitskih srednjoškolaca i studenata prije desetak godina.
- ii. 1) **puknit pf** – u izr. *puka mi je film* znači »prekipjelo mi je«, »dozlogrdilo mi je«, »bilo mi je dosta«; u starijem split. govoru *utrālo* me, *foťālo* me, skoči mi je trentaūn; »i onda kad mi je puka film, izderala sam se pošteno« stud. 1990. TS *puknuo film*, DA *puko film*.
- 2) **puknit pf** – u narkomanskom žargonu izr. *puknit aut* znači promašiti žilu pri ubodu u drogiranju, »a šta ti je ta kvrğa? – to san ti jučer puka aut ... a ruka kâ Mosor ... « stud. 1990.
- (Vidović 1990: 55–56, 75–76)

U ovom se kontekstu može spomenuti i *Rječnik splitskog govora* (2006) T. F. Magnera i D. Jutronić, koji je atipičan po tom što je za razliku od drugih dijalektnih rječnika, prvenstveno namijenjenih govornicima i zaljubljenicima u pojedine varijetete te profesionalnim korisnicima, usmjeren inojezičnoj anglofonij publici, zbog čega su natuknice osim na hrvatskom standardu rastumačene i na engleskom jeziku. U većini slučajeva riječ je o leksičkim jedinicama, premda su zabilježeni i kraći iskazi, uz koje autori rijetko koriste i pojedine sociolingvističke i stilističke oznake (*slang*, *derog.* i dr.). Iz ovoga je rječnika ekscerpiran tek manji broj frazema koji uglavnom nisu eksplicitno označeni, tj. obično su uvedeni po svom kategorijalnom značenju (npr. usklični *ajde u smòkve excl.*; *ibid.*: 2; v. i 4.i.), dok su u iznimnim slučajevima izdvojeni pod (nad)natuknicom (u 4.ii. pod sintagmom). U takvom tretmanu splitske frazeologije nije ostavljeno prostora ni za njezinu uporabnu specifikaciju.

(4.i.) činit ròge I	biti nevjeran	to be unfaithful
(4.ii.) máre bàli m. pl.	zabava je završena,	fun, entertainment,
(svršili su máre bàli)	gotovo je	the ball is over
(Magner, Jutronić 2006: 27, 96)		

Prema Buffinim riječima, njegov pretežno diferencijacijski i djelomično eksplikacijski *Slovník šarišských nářečí* (2004)⁸ ponajviše sadrži apelative starijih govornika koji su u manjoj mjeri kontaminirani standardnim jezikom. Kao i u drugim dijalektnim rječnicima, grada je pretežno prikupljena snimanjem spontanoga govora starijih ispitanika u vremenskom

8 Slovačka se narječja prema osobitostima i geografskom položaju dijele na zapadnoslovačko, istočnoslovačko i srednjeslovačko, koje je od 19. stoljeća i gramatičkom osnovicom standardnoga jezika. Kad je riječ o sociokulturnoj konotativnoj vrijednosti, koja je u prevodenju iznimno bitna, može se pojednostavljeno reći da su, posebno iz zapadocentrične perspektive glavnoga grada, upravo istočnoslovački govori, uz koje se veže i niz stereotipnih predodžbi (od pjevnosti varijeteta do ležernosti njihovih govornika), jedni od „čujnijih“. Regija Šariš, s najvećim mjestom Prešov, smještena je u sjeveroistočnom dijelu zemlje koji graniči s Poljskom.

rasponu od 1940-ih do 1980-ih te iz drugih izvora.⁹ Dio leksika u kojem su kodirani razni aspekti tradicijskoga života, prema tome, pripada arhaizmima, historicizmima, a samim time i pasivnom fondu. I sam autor stoga naglašava da je na neki način riječ o historijskom rječniku. Buffa prikupljenu dijalektnu leksičku građu dodatno geografski specificira koristeći se raznim prostornim koordinatama. U primjerima prisutnosti na području cijeloga ili većega dijela Šariša takve su oznake izostavljene, kod mjestimične zastupljenosti koristi se kratica *miest.*, dok se u drugim slučajevima određuje pripadnost izraza nekoj od jedanaest šariških oblasti (*ibid.*: 7–11). Ovaj autor usto rabi i širok spektar stilističkih kvalifikatora leksema – od oznaka za učestalost uporabe (*zried.*) preko onih za dijakronijski status (*star.*, *zast.*, *nov.*) do indiciranja ekspresivnosti, emocionalnosti, aksiološkoga suda i figurativnosti (*expr.*, *fam.*, *hypok.*, *iron.*, *pejor.*, *žart.*, *vulg.*, *pren.* i dr.). Rječnik je opskrbljen i sociolingvističkim podacima, kao što su pripadnost leksičkih unosa dobnim (*det.*)¹⁰ ili profesionalnim sociolektima (*klamp.*, *kováč.*, *krajč.*, *mur.*, *obuv.*, *remes.*, *stol.*, *tes.*). Frazeološka i paremiološka građa, čije se značenje tumači samo u slučajevima kada nije posve jasno, u skladu sa suvremenim leksikografskim standardima navedena je na kraju natuknica. Za razliku od podrobnih leksičkih markera frazemi u ovom rječniku, koji je poput drugih dijalektnih rječnika prvenstveno namijenjen domaćoj publici, nisu ni na kakav način sociolingvistički i stilistički kvalificirani. U primjeru (5) izdvojena je natuknica s poredbenim frazemom koji u B-dijelu sadrži kulturem, točnije slovački gastronomski simbol – *bryndzu*. Ovaj, na šariškom području mjestimice zastupljen, ustaljeni izraz, kao što je vidljivo u egzemplifikaciji, odnosi se na jezičavu ženu čije su riječi oštre poput zreloga ovčjeg sira. Premda se negativan stav prema denotiranoj pojavi može naslutiti, korištenjem pripadajuće i drugih oznaka svakako bi se olakšala recepcija i produkcija ovoga frazema i kod govornika kojima šariški govori nisu bliski.

- (5) **brindza, brendza** miest. ž. bryndza: *haluški s brindzu*
Ščipe jak stara brindza ZŠ (o jazyčnici)
 (Buffa 2004: 31)

Možda najveća razlika između leksikografske obrade slovačkoga i hrvatskoga dijalektnog frazemskog fonda počiva u činjenici da su u prvom slučaju frazemi u pravilu uključeni u rječnike mjesnih govora ili (skupine) dijalekata, dok u drugom primjeru postoji razvijena dijalektna frazeografija,¹¹ nastala pod okriljem zagrebačke frazeološke škole i zagrebačkih dijalektologa. Takva se praksa za sada kreće od rječnika mjesnih idioma do onih (skupine) dijalekata. Menac-Mihalić (2002: 49) u radu koji je prethodio njezinim dijalektnim frazeološkim rječnicima upozorava na jedan od problema sastavljanja višedijalektnoga, a može se

9 Buffa (*ibid.*: 7) naglašava da mu je najboljim informantom za frazeologiju bila majka.

10 S obzirom da je ovaj rječnik baziran na govoru starijih, dječji govor biva obilježenim.

11 Maresić, J. 1995. Mali frazeološki rječnik govora Podravske Sesveta. *Podravski zbornik*. str. 219–236; Matković, D. 2004. *Rječnik frazema i poslovice govora Vrboske na otoku Hvaru*; Menac-Mihalić, M. 2005. *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*; Maresić, J., Menac-Mihalić, M. 2008. *Frazeologija križevačko-podravske kajkavskih govora s rječnicima*; Peruško, M. 2019. *Frazeološki rječnik međulinskoga govora*; Frančić, A., Menac-Mihalić, M. 2020. *Rječnik frazema i poslovice međimurskoga govora Svete Marije. Kaj? Storijska Kanižaj!*.

slobodno reći i bilo kojega viševarijetetskog frazeološkog rječnika – odabir tzv. uopćenoga frazema, točnije njegova fonološkoga, morfosintaktičkoga i tvorbenoga oblika te leksičkoga sastava.¹²

Do navedenih problema, razumljivo, može doći i u izradi rječnika nekoga urbanolekta, kao što je što je primjerice opsežna *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima* (Menac-Mihalić, Menac 2011)¹³ u kojoj se u odabiru reprezentativnih varijanti prednost davala oblicima koje su koristili stariji fetivi informanti.¹⁴ Osim lokalnih realizacija frazema koji su rasprostranjeni i u govorima drugih narječja i dijalekata, ovakav tip rječnika posebno je vrijedan zbog bilježenja jedinica uskoga teritorijalnog raspona do čijega značenja i eventualnih ekvivalenata prevoditelji mogu teže doći. Prema nekim autorima (npr. Šipka 2009: 69), upravo je u nestandardnim varijetetima veći broj kulturno uvjetovanih metafora, što se reflektira i na frazeološkom planu, i to u postojanju većega broja bezekvivalentnih jedinica, koje s jedne strane nemaju pandana u formalnom i/ili sadržajnom smislu, a s druge u identitetskim konotacijama. Poredbeni frazem u primjeru (6) vjerojatno se može smatrati lokalizmom, iako je moguće da je zbog popularnosti Smojina *Veloga Mista* razumljiv i u drugim područjima Hrvatske. Kao što je vidljivo, frazemima u ovom rječniku nisu indicirane ni stilistička vrijednost ni sociokulturne konotacije, stoga se korisnik poput prevoditelja prilikom susreta s ovom i sličnim jedinicama mora osloniti na vlastitu jezičnu i (inter)kulturnu kompetenciju te druge resurse.

(6) MARE

bit (postat i sl.) ka Mare Mulica biti (postati i sl.) debela i lajava žena: *Dòšla si kâ Máre Mùlica, kò bi te prìpozna.*
(Menac-Mihalić, Menac 2011: 98)

Kad je riječ o pretežno dijastratičkoj i dijafazijskoj raslojenosti, prevoditelj koji ima kombinaciju hrvatskoga i slovačkoga jezika na raspolaganju ima tri rječnika. Uz stariji i opsegom skromniji Hochelov (1993), tu su još i Sabljakov ([1981], [2001], 2013)¹⁵ te Oravčev (2014) koji s jedne strane obuhvaćaju veliki broj razgovornih jedinica zabilježenih u postojećim općim i frazeološkim rječnicima, ali usto inkorporiraju i leksikografski manje ovjerenu građu socijalno, a kod Sabljaka i teritorijalno obilježenih lekata. Za razliku od prethodno spomenutih rječnika nestandardnih varijeteta, u potonjim su sociolingvistički i stilistički kvalifikatori potvrđeni i u opisu frazema. Pritom se mora priznati da su u sustavnom bilježenju različitih

12 Međutim, u kasnijoj su frazeografskoj praksi Menac-Mihalić i suradnice (Menac-Mihalić 2005; Marešić i Menac-Mihalić 2008; Frančić i Menac-Mihalić 2020) ipak iznašle rješenja za probleme s varijantnim oblicima, pa se tako primjerice kad je riječ o fonetsko-fonološkim odstupanjima u oprimjerenim (nad)natuknicama navodi češći oblik na koji se upućuju oni manje frekventni, oblici s diftongizacijom i samoglasničkim pomacima nemaju status uopćenih frazema, a takve se promjene zanemaruju i pri abecediranju.

13 Navedene su autorice sastavile i rječnik *Frazemi i poslovice u dalmatinsko-venecijanskom govoru Splita u 20. stoljeću* (2014).

14 U uvodnoj se studiji na odabranim frazemima demonstriraju razlike između govora starijih i mlađih (*ibid.*: 23–27).

15 Počevši od zagrebačkoga šatrovačkog u prvom izdanju, Sabljak je naredna izdanja proširivao i razgovornom građom iz drugih većih mjesta.

tipova i stupnjeva markiranosti Hochel (*mlád.*, *žiac.* i dr.)¹⁶ i posebno Oravec (*hovor.*, *subšt.*, *slang.*, *expr.*, *hrub.*, *vulg.* i dr.) nešto sustavniji. Zanimljiva je Hochelova (*ibid.*: 32) opaska da stilističku karakteristiku navodi samo u slučajevima markiranosti izraza, ali iz perspektive slenga, ne standardnoga jezika. Sabljak pak frazeme, poput Magnera i Jutronić, uvodi na dva načina – kao samostalne natuknice ili pod (nad)natuknicom odabranom prema proizvoljnim semantičkim kriterijima. Pritom najčešće specificira njihovu teritorijalnu zastupljenost (*reg.*, *lok.*, naziv oblasti ili mjesta) i neka stilska obilježja (*pogr.* i sl.), a u rijetkim primjerima tumači i njihovo podrijetlo i motivaciju. Zanimljivo je da rječnik vrvi vulgarnim mačističkim izrazima za žene koje se pretežno poimaju kao seksualni objekt, čega nisu lišeni ni spomenuti slovački priručnici, ali takvi unosi ne nose nikakve odrednice stila, što otvara i određena tumačenja o njihovim implicitnim recipijentima. Iako broj i učestalost korištenja sociolingvističkih i stilističkih kvalifikatora u ovom tipu rječnika varira, ipak se mora priznati da oni u usporedbi s većinom drugih nude iscrpnije podatke koji prevoditelju olakšavaju posao.

(7.i.) **adidaska** (...) ○ *dar'* (komu) *a-y* (*mlád.*) *rozíst'* sa s *kým*
(Hochel 1993: 40)

(7.ii.) **mať** (...) ● v spoj. **m. dost'** *slang.* ► 1. byť opitý al. omámený drogou 2. byť zbitý ● v spoj. **m. filipa** *hovor.* ► mať dôvtip, vtip, bystrosť ● v spoj. **m. fôr/fóra** *subšt.* ► mať náskok, prednosť, výhodu (...) ● v spoj. **m. gule** *vulg.* ► byť odvážny, priebojný (...)
(Oravec 2014: 126)

(7.iii.) **rosa ♦ mlad k'o rosa u podne** – (*pogr.*) ne više tako mlad, ostario;
prduo je na rosu – nema mu spasa, gotov je, umrijet će

(7.iv.) **puntati brokvu** – (*lok. Split*) ostaviti, napustiti (djevojku/mladića)
(Sabljak 2013: 376, 358)

Naposlijetku, u većini obostranih hrvatsko-slovačkih rječnika frazemi nisu popraćeni indikatorima njihovoga sociolingvističkog ni stilističkog statusa, izuzev Takáčeve (1999) dvojezičnika sa širokim spektrom kvalifikatora ipak premjestiti – koji se kod frazemskih jedinica ipak koriste rijetko (npr. *raditi iz petnih žila*, *radi se sve u šesnaest i istući kao vola u kupusu* označeni su kao popularni, razgovorni, pučki (*pop.*), *rak rana* kao figurativna (*fig.*) i dr.; *ibid.*: 403, 612).

Zaključno, različiti tipovi rječnika ovisno o njihovoj namjeni i korisnicima zahtijevaju različite načine inkorporiranja frazemskih jedinica i pripadajućih sociolingvističkih, stilističkih i inih podataka o njima. U analiziranim frazeološkim rječnicima, uključujući i dijalektne, oznake koje upućuju na uporabnu vrijednost frazema zabilježene su u dvama (Smiešková 1988; Vidović Bolt i sur. 2017). U uspoređivanim rječnicima (skupine) organskih govora markere najsustavnije rabi Buffa (2004), međutim, oni su u ovom tipu priručnika

16 Kao jedan od pionira, koji se u slovačkoj filologiji najsustavnije bavio slengom iz raznih rakursa (translatološkoga, leksikografskoga i dr.), Hochel u svom rječniku sustavno navodi socijalnodijalektna obilježja jedinica, i to pretežno leksičkih. U slučaju općeraširene jezgre slenga ne koristi nikakvu oznaku, kod srednjega sloja s blagom naznakom provenijencije rabi kvalifikator (<, npr. <*šport.*), dok rubne, socijalno izrazito ograničene slojeve indicira oznakama za niz sociolekata (npr. *dets.*, *hud.*, *lek.*, *štud.*, *voj.* i dr.; *ibid.*: 28–29, 34–37).

ipak ograničeni na leksičku razinu. S druge strane, u dvama rječnicima razgovornoga jezika (Sabljak 2013; Oravec 2014) i frazemi bivaju sociolingvistički i stilistički kategorizirani, posebno u potonjem primjeru. U prijevodnim se rječnicima pak takvi podaci pronalaze iznimno rijetko (Takáč 1999).

Na koncu, postavlja se pitanje što bi se u leksikografskom opisu frazemske građe postiglo uvođenjem takvih oznaka i kome bi one bile namijenjene. Informacije o pripadnosti frazemskih jedinica pojedinom varijetetu ili njihovim stilskim obilježjima u prvom bi redu koristile profesionalnim korisnicima rječnika (prevoditeljima, istraživačima), kao i onima koji žele savladati neki strani jezik na višoj razini, dok bi u svim drugim slučajevima takvi podaci vjerojatno bili opterećujući. O izazovima sastavljanja i objavljivanja takvoga priručnika ne treba ni govoriti. U potrazi za adekvatnim rješenjem, koje će ne samo oblikom i značenjem, nego i sociolingvističkom i stilističkom vrijednošću odgovarati izvornom ustaljenom izrazu, prevoditelji stoga moraju znati „čitati između rječnika“ te se, oslanjajući se na vlastitu jezičnu i (iner)kulturnu kompetenciju, koristiti i drugim jezičnim resursima.

LITERATURA

- Barčot, Branka, „O stilističkoj obojenosti hrvatskih frazema s historizmom ili arhaizmom kao sastavnicom“, u: *Svijet stila, stanja stilistike*, Ryznar, Anera (ur.), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2015. <https://stilistika.org/barcot> (Datum pristupa: 6. 11. 2021.)
- Buffa, Ferdinand, „K karakteristike nářečovej frazeológie“, *Slovenská reč*, 60, 1995., str. 76–80.
- Buffa, Ferdinand, *Slovník šarišských nářečí*, Náuka, Prešov, 2004.
- Fink-Arsovski, Željka, „Neke odrednice kolokvijalnog frazeologizma“, *Strani jezici*, 2, 1986., str. 98–103.
- Fink Arsovski, Željka; Kržišnik, Erika; Ribarova, Slavomira; Dunkova, Tatjana; Kabanova, Natalija; Trostinska, Rajisa; Mironova Blažina, Irina; Spagińska-Pruszk, Agnieszka; Vidović Bolt, Ivana; Sesar, Dubravka; Dobříková, Mária; Kursar, Maria, *Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema*, Knjigra, Zagreb, 2006.
- Hochel, Braňo, *Slovník slovenského slangu*, HEVI, Bratislava, 1993.
- Hrnjak, Anita, „Rodna informacija u frazeološkom rječniku (na primjeru hrvatskog i ruskog jezika)“, u: *Лексикографията в началото на XXI в. Доклади от Седмата международна конференция по лексикография и лексикология (София, 15-16 октомври 2015 г.)*, Благоева, Диана, Колковска, Сия (ur.), Издателство на БАН, София, 2016., str. 442–450.
- Hudeček, Lana; Mihaljević, Milica, „Frazeologija u općem rječniku: leksikografske dvojbe i mogući odgovori“, *Filologija*, 28, 1997., str. 21–34.
- Magner, Thomas F.; Jutronic, Dunja, *Rječnik splitskog govora. A Dictionary of Split Dialect*, Dubrovnik University Press, Durieux, Dubrovnik, 2006.
- Menac, Antica, „Pitanja stilističke kvalifikacije u općim i frazeološkim rječnicima“, *Filologija*, 30–31, 1998., str. 261–266.
- Menac, Antica; Sesar, Dubravka; Kuchar, Renata, *Hrvatsko-češko-slovački frazeološki rječnik s indeksom čeških i slovačkih frazema*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 1998.
- Menac, Antica; Fink-Arsovski, Željka; Venturin, Radomir, *Hrvatski frazeološki rječnik*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

- Menac-Mihalić, Mira, „Problemi izrade višedijalekatnoga frazeološkog rječnika“, *Filologija*, 38–39, 2002., str. 49–55.
- Menac-Mihalić, Mira; Menac, Antica, *Frazeologija splitskoga govora s rječnicima*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2011.
- Mlacek, Jozef, „O štylistickej klasifikácii frazeologizmov“, *Jazykovedný časopis*, 2, 30, 1979., str. 134–143.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna, „Neki problemi prezentacije frazeologizama u frazeološkim i općim rječnicima“, *Filologija*, 20–21, 1995., str. 323–330.
- Oravec, Peter, *Slovník slangu a hovorovej slovenčiny*, Maxdorf, Praha, 2014.
- Sabljak, Tomislav, *Rječnik hrvatskoga žargona*, Profil, Zagreb, 2013.
- Smiešková, Elena, *Malý frazeologický slovník*, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1988.
- Šipka, Danko, „Frazemi i druge višerječne lekseme u dvojezičnoj leksikografiji“, *Südslavistiik-onlline*, 1, 2009., str. 65–72. <http://www.suedslavistik-online.de/01/sipka.pdf> (Datum pristupa: 14. 11. 2021.)
- Takáč, Ferdinand, *Hrvatsko-slovački rječnik. Chorvátско-slovenský slovník*, Školska knjiga, Zagreb, 1999.
- Vidović, Radovan, „Rječnik žargona splitskih mlađih naraštaja“, *Čakavska rič*, 1, 18, 1990., str. 51–87.
- Vidović Bolt, Ivana; Barčot, Branka; Fink- Arsovski, Željka; Kovačević, Barbara; Pintarić, Neda; Vasung, Ana, *Rječnik hrvatskih animalističkih frazema*, Školska knjiga, Zagreb, 2017.
- Vulić, Sanja; Maresić, Jela, „Frazemi u rječnicima izvornih čakavskih i izvornih kajkavskih govora“, *Filologija*, 1, 30, 1998., str. 395–402.

O LEXIKOGRAFICKOM STATUSE (NE)SPISOVNÝCH FRAZÉM (NA CHORVÁTSKYCH A SLOVENSKÝCH PŘÍKLADOCH)

V nadväznosti na výskum prekladu (ne)spisovných frazém v literárnom diskurze príspevok sa venuje postaveniu sociálne, geograficky, situačne a/alebo štylisticky označených ustálených slovných spojení v základných prekladových pomôckach – frazeologických, nárečových, hovorových a prekladových slovníkoch chorvátskeho a slovenského jazyka. Hoci ide o blízke slovanské jazyky, a svojim spôsobom aj filológie, spomínané lexikografické tradície vykazujú (aj) niektoré osobitosti, najmä v spracovaní nárečového frazeologického materiálu. Je všeobecne známe, že bezekvivalentné frazémy, za ktoré sa v širšom zmysle môžu považovať aj jednotky, ktoré patria k nespisovným varietám, sú veľkou výzvou pre prekladateľov, ktorí si ich denotatívny význam a sociokultúrne konotácie, ako aj adekvátne prekladové riešenie, zvyčajne najskôr overia v uvedených lexikografických a frazeografických príručkách. V článku sa preto osobitná pozornosť venuje kvalifikátorom sociolingvistickej a štylistickej hodnoty frazém vo vybraných frazeologických a prekladových slovníkoch a ich spracovaniu v slovníkoch nespisovných a hovorových variet dvoch jazykov.

Kľúčové slová: frazéma; chorvátsky jazyk; (ne)spisovná varieta; slovník; slovenský jazyk